

MAŽOSIOS LIETUVOS LIETUVIŲ MENTALITETO ATSPINDYS KULTŪRINIŲ DRAUGIJŲ VEIKLOJE XIX A. PABAIGOJE – XX A. PRADŽIOJE

Silva Pocyté

Klaipėdos universitetas

Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas

Anotacija

Straipsnyje tyrinėjami Mažosios Lietuvos lietuvių mentaliteto ypatumai kultūrinių draugijų veikloje Vokietijos imperijos laikotarpiu 1871–1914 m. Akcentuojamas mažlietuvių grupės idėjinis modernėjimas, inspiruotas užgimusio tautinio-kultūrinio sąjūdžio dėl gimtosios kalbos išsaugojimo mokyklose. Aptariami mažlietuvių organizuoto peticinio sąjūdžio ypatumai, susikūrusių lietuviškų kultūrinių draugijų veiklos tikslai ir bruožai, kurie atspindėjo mažlietuvių mentaliteto kokybinius pokyčius aptariamuoju laikotarpiu. Nagrinėjama mažlietuvių ir Didžiosios Lietuvos lietuvių integracijos problema, kuri XIX–XX a. sandūroje išryškėjo tik kultūriniame lygmenyje, o politiniai klausimai nebuvo kvestionuojami.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Mažosios Lietuvos lietuvis (mažlietuvis), mažlietuvių kultūrinis sąjūdis, „Birutė“.

Abstract

The article treats Lithuanian mental peculiarity in activities of cultural societies of Minor Lithuania in period of German empire (1871–1914). Highlights ideological modernize of Minor Lithuanian societies, inspired by national – cultural movement for mother-tongue retention in schools. Talked-about peculiarity of organized petition movement of Minor Lithuanians, the aims and points of new founded Lithuanian societies, which represents qualitative change of Minor Lithuanians mentality in the mean time. Looks into the problem of Minor Lithuanians and Lithuanians in the Lithuania state integration, where just a cultural level was characterized and no political questions appeared in a juncture of 19th–20th centuries.

KEY WORDS: An inhabitant of Lithuania Minor, cultural organisations, cultural movement in Lithuania minor.

Įvadas

Nuo XVI a. pradžios Mažosios Lietuvos lietuviai (mažlietuviai, arba lietuvininkai) priklausė Prūsijos valstybei. Per kelis šimtmečius jie tapo ištikimais ir lojaliais savo valstybės piliečiais, protestantiškos religinės tradicijos puoselėtojais. Nepaisant ilgaamžio mažlietuvių ir vokiečių bendrabūvio, vokiškosios kultūrinės, socialinės ir ekonominės įtakos kasdienio sverbimosi į mažlietuvių buitį ir aplinką, pastarieji išsiskyrė savo puoselėjamos etninės kultūros (tautosakos, papročių) elementais ir gimtąja lietuvių kalba, kurios vartojimas ir mokymas mokyklose iki XIX a. antrosios pusės valdžios institucijų nebuvo draudžiamas, nors bandymų apriboti lietuvių kalbos mokymą XIX a. pradžioje būta. 1871 m. susikūrus Vokietijos imperijai pradėta sisteminga germanizavimo politika, tautinių mažumų kalbų teisių suvaržymas, jų vartojimo uždraudimas viešajame gyvenime ir mokyklose inspiravo mažlietuvių tautinį-kultūrinį sąjūdį, visų pirma pasireiškusių siekiu išsaugoti gimtosios kalbos kultūrinės, religinių apeigų atlikimo funkcijas. Kultūrinio judėjimo pagrindinėmis formomis yra laikomas peticinis sąjūdis ir nuo XIX a. 9-ojo dešimtmečio vidurio pradėjusios kurtis mažlietuvių kultūrinės draugijos. Šio straipsnio tikslas yra parodyti, kaip mažlietuvių visuomeninis suaktyvėjimas transformavo jų „būrišką“ mentalitetą, kaip visuomenėje plintančios inovacijos atspindėjo mažlietuvių idėjinį modernėjimą, mentaliteto pokyčius.

Vokietijos imperijos tautinė politika

1871 m. susikūrė daugiatautės Vokietijos imperija, kurios tautinių mažumų politikos svarbiausias lenkiškasis-katalikiškasis klausimas suponavo „kultūrinės kovos“ (*Kulturkampf*) koncepciją. Jos metu priimti įstatymai daugiausia buvo nukreipti prieš Katalikų Bažnyčią, o kova už pasaulietinę vokiškąją kultūrą palietė ir kitas imperijoje gyvenusias tautines grupes. Tautinės politikos prioritetas buvo skirtas švietimo sistemai, kurioje siekta apriboti dvasininkų įtaką ir mokyklas paversti germanizavimo židiniais. 1872 m. spalio mėnesį priimtuose visuotiniuose švietimo sistemos nuostatuose buvo skelbiamas privalomas vokiečių kalbos mokymas, tautinių mažumų

kalboms paliekant tik aiškinamąją funkciją (Handbuch der preussischen Geschichte, 1992, p. 741).

Vokietijos politika mažlietuvių, mozūrų atžvilgiu neklibino jų religinės egzistencijos pamatų, bet uždraudė gimtosios kalbos vartojimą viešajame gyvenime. 1873 m. Rytų Prūsijos oberprezidento K. V. Horno potvarkiu lietuvių kalba mokyklose buvo palikta dėstyti tikybės dalykams ir tik trejiems metams. Galutinai gimtosios kalbos vartojimas ir dėstymas mokyklose buvo apribotas 1874 m. balandžio mėnesį kulto ministro A. Falko potvarkiu. Vokietijos imperijos vykdyta tautinė politika liudijo aiškius germanizavimo tikslus, ypač švietimo sistemoje. Šis procesas darė neginčijamą įtaką mažlietuvių skaičiaus mažėjimui.

Šiame kontekste turi būti atkreiptas dėmesys į dar beveik istoriografijoje nenagrinėtą mažlietuvių *akultūraciją*, kultūrų supanašėjimą, kaip kelių šimtmečių vokiečių ir mažlietuvių koegzistencijos padarinį (Klein, 1992, p. 20). Jau nuo XIX a. pradžios išvelgiama mažlietuvių akultūracijos požymių, inspiruotų industrializacijos vyksmo. Amžiaus pradžioje įgyvendintos visuomeninio-ekonominio gyvenimo reformos, ypač 1807 m. spalio 9 d. Klaipėdoje paskelbtas baudžios panaikinimo ediktas, spartino ne tik Prūsijos valstybės kapitalistinę raidą, bet ir vokiškosios materialinės ir dvasinės kultūros difuziją mažlietuvių buityje ir aplinkoje. Mažlietuvių prie vokiškosios kultūros artino komunikacijų sistemos plėtra, ypač spartus geležinkelių tiesimas, kurio dėka plėtėsi aplinkinio pasaulio pažinimo erdvė. Auganti pramonė keitė mažlietuvių buitį, darė įtaką aprangai: tradicinius rankų darbo lininius ir vilnonius drabužius pamažu išstūmė pramoniniu būdu pagaminti medvilniniai ir šilkiniai. Vokiškų tradicijų, papročių, kultūrinių gėrybių perėmimas silpnino lietuviškumo atsparumą ir stiprino asimiliacines tendencijas. Nemažą įtaką mažlietuvių nutautėjimui turėjo jų emigracija į vakarines pramonines Vokietijos sritis.

Apie mažlietuvių skaičiaus mažėjimą, sukeltą imperijos germanizavimo politikos ir jų savaiminio nutautėjimo, galima spręsti remiantis gyventojų surašymo duomenimis, kurie dėl surašymo metu taikytų nevienodų metodų ir imperijos metais tautinių grupių atžvilgiu vyravusios nepalankios politinės aplinkos negali būti traktuojami kaip patikimi ir objektyvūs (Belzyt, 1998, p. 15–16). Apie tauti-

nių grupių statistinę išraišką buvo sprendžiama pagal surašymo metu gyventojų nurodytą gimtąją kalbą, tačiau gautų duomenų analizė apsunkina dviejų gimtųjų kalbų, lietuvių ir vokiečių, nurodymas. Tokį pasirinkimą lemdavo šeimų mišrumas, vokiečių kalbos išmokimo mokyklose ar karinės tarnybos metu lygmuo (Vileišis, 1935, p. 153). Aptariamuoju laikotarpiu dvylikoje Mažosios Lietuvos apskričių mažlietuviai sudarė mažiau nei 20% visų gyventojų. Sparčiausiai lietuvių kalba nyko pietinėje Mažosios Lietuvos dalyje, Stalupėnų, Įsruties, Gumbinės, Darkiemio, Geldapės apskrityse, kurios sudarė savotišką šiaurinio regiono lietuviškumo apsaugos zoną ir pateko į didesnę vokiškosios kultūros įtaką. Lietuviškumo perspektyva šiose apylinkėse buvo nulemta nuo XVIII a. pradžios, kada kolonistų apgyvendinimas po 1709–1711 m. maro lemiamai pakeitė lietuviškai ir vokiškai kalbančių gyventojų proporciją. Čia mažlietuviai 1910 m. sudarė vos 0,6% (Schiller, 2000, p. 177). Daugiausia mažlietuvių gyveno šiaurinėje Mažosios Lietuvos dalyje, Klaipėdos, Šilutės, Tilžės apskrityse. Didesnį lietuviškumo koeficientą šiame regione lėmė stipresnės surinkiminio judėjimo tradicijos (Gaigalaitis, 1905, p. 61–63). Tačiau, kita vertus, šio sąjūdžio priešiškus pasaulietinei veiklai stabdė mažlietuvių tautinį-kultūrinį aktyvumą, todėl mažlietuvių kultūrinė veikla koncentravosi ne lietuviškiausioje Klaipėdos apskrityje, bet Tilžėje.

Mažlietuvių tautinio tapatumo problema

Nagrinėjant mažlietuvių identiteto problemą, neatsiejama yra jų visuomenės socialinės struktūros ypatybių samprata. Skirtingai nei Didžiojoje Lietuvoje, kur XIX a. antrojoje pusėje atgimimo laikotarpiu lemiamas vaidmuo teko inteligentijos sluoksniui, mažlietuviai išsiskyrė savo nepilna socialine struktūra, beveik nesusiformavusiu inteligentijos sluoksniu. Dėl vadovaujančių vokiečių pozicijų ekonomikoje ir politikoje, ilgamečių valdžios draudimų mažlietuviams apsigyventi miestuose mažlietuviai reprezentavo kaimo kultūrą ir, stiprindami savo valstietiškąjį įvaizdį, vadino save „būrais“, lietuviškai kalbančiais kaimo žmonėmis (Bauer, 1995, p. 55). Mažlietuviams buvo sunkiai pasiekiamas aukštasis mokslas, be to, bet koks pakilimas socialinio statuso laipteliais buvo suprantamas kaip tapsmas vokiečiu.

Dauguma mažlietuvių kultūrinio sąjūdžio veikėjų buvo igiję tik pradinį išsilavinimą (pvz., ir M. Jankus). Mažlietuvių elitą reprezentavo pirmasis pasaulietinius medicinos mokslus baigęs Vilius Bruožis (Kaunas, 2000, p. 20), profesorius, kunigas Vilius Gaigalaitis, Vydūnas, mokėjis mokytojų seminarijoje, studijavęs Vokietijos universitetuose. Mažlietuviai, neturėję stipraus „trečiojo luomo“, norėjo maksimaliai išplėtoti plačią kultūrinę draugijų veiklą, tačiau daugelis draugijų buvo tik epizodinės, nes silpnam intelektualiniam sluoksniui buvo sunku padaryti lūžį būriškame mentalitete.

Mažlietuvių tautinis tapatumas yra apibrėžiamas trimis definicijomis: vokiškasis valstybinis, religinis bei lietuviškasis lingvistinis. Mažlietuvio paklusnumą *savai* vokiškai valdžiai, lojalumą valstybės karaliui ar kaizeriui suponavo ne tik ilgaamžė priklausomybė Prūsijos valstybei, bet ir religinė tradicija, kuria remiantis valstybės valdovas kartu buvo ir protestantiškosios Bažnyčios galva. Po 1871 m. pradėtą prievartinę lietuvių kalbos draudimą mažlietuvius traktavo kaip netekimą galimybės melstis gimtąja kalba, kurios išsižadėjimas buvo suprantamas kaip nusižengimas prieš Dievą. Mažlietuviai, išlikdami lojaliais kaizerio pavaldiniais, norėjo, kad iš jų nebūtų atimama gimtoji kalba. Mažlietuvio ištikimybė vokiškai valstybei nebuvo adekvatus jo susitapatinimas su vokiečiu (Tauber, 1998, p. 95), todėl mažlietuvių reikalavimai dėl lietuvių kalbos teisių vartojimo niekada neperžengė politinio lojalumo ribos. Ši dominantė buvo pabrėžiama lietuviškos spaudos puslapiuose, minint Vokietijos paskelbimo imperija dieną, kaizerių gimtadienius, kultūrinių draugijų veikloje, pvz., *Birutės, Tilžės giedotojų draugijos* nariai dalyvaudavo eisenose, skirtose pagerbti valstybės kaizerį (Šimtmetinė Gimimo diena ciesoriaus Viliaus Pirmojo... *LC, 1897, Nr. 24, p. 3*).

Su lietuvių kalba tapatinamas ne tik mažlietuvių pamaldumo išsaugojimas – lietuvių kalbos išsaugojimas buvo suprantamas ir kaip pagrindinis visos grupės išlikimo garantas. Tačiau dėl per kelis šimtmečius susiformavusių paternalistinių ryšių, gyvenimo vokiškoje valstybėje mažlietuvių kultūrinis sąjūdis nepasisakė prieš vokiečių kalbą, o jos mokėjimą, neišsižadant ir gimtosios kalbos, traktavo kaip tam tikrą galimybę mažlietuviams pakilti į modernesnę kultūrinę lygiagrete ir pakankamą komunikavimą pačios valstybės viduje.

Mažlietuvio tautinio tapatumo nagrinėjimas suponuoja ir Didžiosios bei Mažosios Lietuvos integracijos problemišumą. XVI a. mažlietuviams tapus protestantais, tarp jų ir didlietuvių iškilo tikybos barjeras, kurį stiprino ir priklausymas skirtingoms valstybėms. Mažlietuviui baimės kompleksą dėl broliavimosi su didlietuviais kėlė ne tik jo katalikiškumas, bet ir grėsmė susijungimo atveju patekti į Rusijos imperijos, ekonomiškai atsilikusios šalies, sudėtį. Rezervuotumą didlietuvio atžvilgiu veikė ir surinkimininkų sąjūdžio konservatyvizmas. Mažlietuvių kultūrinio judėjimo veikėjai, daugiausia liberalaus pasaulietinio sparno, norėdami pagrįsti savo kultūrinės veiklos ir vienybės prieš nutautėjimą svarbą, daugiausia rėmėsi Didžiosios Lietuvos istorijos ir kultūros simboliais (pirmoji iš kultūrinių draugijų tai akcentavo *Birutė*): kova prieš kryžiuočius, ypač išskiriamas Žalgirio mūšis, Vytauto Didžiojo galybė, Birutės, Onos, Gražinos paveikslai (Pirmas Prūsų Lietuvininkų „Susivienijimo“ seimas. *LC, 1902, Nr. 54, p. 2–3*). Toks simbolių „pasiskolinimas“ susijęs su *savos* lietuviškos valstybės atminties neturėjimu, o norint pagrįsti savąjį kultūrinį judėjimą reikėjo ieškoti jį įprasminančių sąsajų. Bendralietuviškos kultūros simbolio vaidmuo buvo priskirtas ir Donelaičiui (Donelaičio paminklas. *PLS, 1913, Nr. 3, p. 2–3*). Iki Pirmojo pasaulinio karo galima kalbėti tik apie kultūrinio bendradarbiavimo apraiškas, daugiausia spaudos srityje, o politinis integravimas iš viso buvo nediskutuojamas klausimas. Netgi vienas iš radikalusių mažlietuvių veikėjų Jonas Vanagaitis, atstovavęs savo gentainiams Didžiajame Vilniaus seime 1905 m., Lietuvos etnografinių teritorijų sujungimo į vieną administracinę vienetą svarstymo metu „apsiribojo vien tik simpatijų Didžiajai Lietuvai pareiškimu“ (Žalys, 1993, p. 14). Todėl nekelia nuostabos, kad ir mažlietuviška spauda prieš pat Pirmąjį pasaulinį karą teigė, jog daugiau lietuviai pasieks vienydamiesi meno srityje, o „politikoje ramiai palikdami tarp mūsų trauktąjį (susiformavusį – *S. P.*) rubežių (sieną – *S. P.*) ir besirūpinami kiekvieni savo medžiagine (ūkine – *S. P.*) gerove“ (Mes ir Didžiosios Lietuvos bei Amerikos lietuviai. *PLS, 1914, Nr. 12, p. 1–2*). Daugumai konservatyviųjų mažlietuvių didlietuviška tematika liko iš viso svetima ir nepriimtina.

Peticinis sąjūdis ir *Birutės* draugija

Viena pirmųjų ir masiškiausių mažlietuvių kultūrinio judėjimo dėl lietuvių kalbos išsaugojimo formų yra peticijų kaizeriui ir vyriausybei rašymo ir siuntimo sąjūdis. Kaip ryškiausias jo bruožas yra išskiriamas peticijų turinio apolitiškumas, kadangi aktyviausiai po peticijomis pasirašę mažlietuvių ūkininkai nekėlė jokių revoliucijų, o tik prašė pagerinti tikybos dėstymo lietuvių kalba mokyklose padėti, norėjo reguliariai priminti apie savo ištikimybę kaizeriui ir esamai valdžiai. Nors peticijos beveik nedavė jokių praktinių rezultatų (Bagdonavičius, 1989, p. 24), tačiau padėjo mažlietuviams organizuotis, žadino jų tautinę savimonę ir skatino ieškoti veiksmingesnių veiklos formų, būtent, savų atstovų kėlimą į parlamentines valdžios institucijas bei kultūrinių draugijų steigimą.

1885 m. Tilžėje įkurta pirmoji mažlietuvių kultūrinė draugija *Birutė* yra išskirtinis kultūros istorijos reiškinys, įprasminęs naują mažlietuvių veiklos kokybę ir tapęs visos lietuviškų draugijų veiklos pradininku. *Birutės* veikla paskatino aiškų mažlietuvių visuomenės diferencijavimąsi į konservatyvųjį ir liberalųjį, arba religinį ir pasaulietinį, polių. Draugijos susikūrimui didelį impulsą suteikė 1879 m. Tilžėje grynai mokslinėmis intencijomis įkurta tarptautinė *Lietuvių literatūrinė draugija* (Gineitis, 1990, p. 85). *Birutei* atsirasti įtakos turėjo ir didlietuviškasis veiksnys bei Georgas Sauerweinas, kuris kartu su Didžiosios Lietuvos veikėjais XIX a. 9-ojo dešimtmečio pradžioje lietuviškoje periodikoje, nuo 1878 m. Klaipėdoje leistoje *Lietuviškoje ceitungoje*, pradėjo populiarinti *lietuviškos mokslo draugijos* įkūrimo idėją. 1884 m. bandymas Tilžėje įkurti šią draugiją buvo nesėkmingas daugiausia dėl nepalankios visuomeninės opinijos. Po metų, 1885 m., įsteigtą mažlietuvišką *Birutės* draugiją (Pradžia tautiško susipratimo Prūsų Lietuvoje. *Km*, 1905, Nr. 5, p. 33–36) reikėtų vertinti ne kaip visoje mažlietuvių visuomenėje vykusių socialinių, kultūrinių pokyčių pasekmę, o kaip daugiau išorinių veiksnių suprojektuotą darinį. Draugijos įstatuose buvo apibrėžtas draugijos tikslas – saugoti ir gaivinti lietuvių kalbą spausdinant knygas, įsteigiant biblioteką ir muziejų, narių susirinkimuose skaitant pranešimus (Įstatai lietuviškosios draugystės „Byrutės“, 1885, p. 31). *Birutę* reikia vertinti kaip grynai kultūrinę, švietėjišką pasau-

lietinę draugiją, nekėlusią nei politinių, nei socialinių reikalavimų, tačiau išlaikiusią tradicinį rezervuotumą politinės valdžios atžvilgiu. *Birutės* pasaulietiškas negalėjo patraukti į savo pusę religingo mažlietuvio, nereto surinkimininko, kuriems buvo nepriimtina birutininkų veikla (Trumpi nusidavimai Prūsų Lietuvos, 1891, p. 15). Kova už lietuvių kalbą, prieš nutautėjimą, bet ne prieš vokiečių kalbą ar juo labiau prieš Vokietijos imperijos valdžią, suteikė tiek birutininkų, tiek kitoms draugijoms ryškų lavravimo tarp vokiškumo ir lietuviškumo atspalvį.

1885–1889 m. *Birutė* surengė apie 30 susirinkimų ne tik Tilžėje, bet ir įvairiose Mažosios Lietuvos vietovėse. J. Mikšas, M. Jankus, V. Bruožis, Kristupas Voska, J. Strėkys, G. Sauerweinas, J. Andziulaitis-Kalnėnas, Dovas Zaunius juose skaitė pranešimus istorine tematika, kėlė aktualius visuomeninio gyvenimo klausimus, daugiausia akcentavo nutautėjimo problemą, mokslo ir išsilavinimo svarbą (Pranešimai lietuviškos draugystės „Byrutės“, 1889, p. 6–8).

1895 m. *Birutės* 10-mečio proga buvo surengta lietuviška šventė su lietuviškomis dainomis ir pirmojo lietuviško spektaklio Aleksandro Fromo-Gužučio *Kauno pilies išgriovimas 1362 m.* vaidinimas („Byrutės“ šventė... LC, 1895, Nr. 9, p. 1). Šis renginys simbolizavo akivaizdų konservatyviųjų idėjų monopolio panaikinimą. Silpnėsnis surinkiminis judėjimas Tilžės apylinkėse nei šiaurinėje Mažosios Lietuvos dalyje lėmė tiek *Birutės* įsikūrimą, tiek ir pirmojo spektaklio vaidinimą būtent šiame mieste. 10-mečio šventė lietuviškam kultūriniam judėjimui suteikė naują veiklos impulsą ir naujų modernėjimo apraiškų, kurios pirmiausia buvo susijusios su spaudoje išsirutuliojusia diskusija apie teatro vaidinimų, dainų priimtinumą ir populiarinimą tarp mažlietuvių. Nuo 1895 m. lietuviškos šventės tapo viena pagrindinių draugijos veiklos formų. Mažlietuvių inteligentijos sluoksnio siaurumas nesutrukdė išplėtoti lietuviškų vakarų tradiciją. Švenčių dalyvių mėgėjiškas pasiruošimas nenuvertina pačios idėjos, siekusios įrodyti lietuviško žodžio gyvybingumą ir jo lygiavertiškumą kitoms kalboms.

Per visą gyvavimo laikotarpį pastebimą „banguotą“ *Birutės* veiklą labiausiai nulėmė mažlietuvių elito problema – tiek atsidavusių vadovų trūkumas, sąlygojęs dažną pirmininkų kaitą (ilgiausiai draugijai vadovavo Jonas Vanagaitis, t.y. nuo 1903 m. iki Pirmojo pa-

saulinio karo pradžios), tiek birutininkų tarpusavio nesutarimai, pastebimi jau nuo 1886 m. pirmosios pusės, kada aktyviau į lietuviškąją veiklą įsitraukę veikėjai, norėdami išsiskirti kaip vieninteliai judėjimo vadovai, siekdavo ne vieningai plėtoti darbus, bet kurti intrigas bei menkinti bendražygių įtaką (Bruožis, 1905, p. 23). Draugijos veiklą silpnino ir neigiama surinkimininkų pozicija, vieno iš pirmųjų draugijos narių daktaro V. Bruožio patirti nemalonumai su Rytų Prūsijos provincijos valdžios institucijomis, kai jam buvo pareikštas nepasitikėjimas kaip gydytoju praktiku (Gudas, 1992, p. 101). *Birutės* „banguotumas“ trukdė vykdyti draugijos įstatuose numatytą veiklą, ypač siekiant užsibrėžto tikslo spausdinti lietuviškas knygas, ir suteikė postūmį kurtis kitoms mažlietuviškomis draugijoms (*Tilžės giedotojų draugija, Rašymo ir skaitymo draugija, Lietuvininkų susivienijimas Prūsijoje*) ir ieškoti dar efektyvesnių būdų lietuvybei išsaugoti. Nepaisant draugijos veiklos trūkumų, jos pozityvi reikšmė bendralietuviškame kultūriniame lygmenyje yra akivaizdi. *Birutės* draugijos įkūrimas turi būti vertinamas kaip ryškus mažlietuvių visuomenės idėjinio modernėjimo rodiklis, nulėmęs ne tik konservatyvų, bet ir liberaliomis idėjomis grįstą savo tautinės grupės suvokimą bei jos išlikimą.

Mažlietuvių visuomenės modernėjimo apogėjus: draugijų veiklos išsiplėtojimas

XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje išsiplėtojusi mažlietuvių kultūrinių draugijų veikla atskleidė jų visuomenės modernėjimą. Šiame kontekste reiktų išskirti *Tilžės giedotojų draugijos* veiklą. Jos užuomazgos siekia 1895 m., kai ji kūrėsi kaip *Birutės* draugijos choras, o savarankiška draugija tapo 1899 m. Remiantis ilgamečio draugijos vadovo Vydūno tekstais, aiškėja, kad jis lietuvių kalbą laikė pagrindiniu *tautos* išlikimo garantu (Vydūnas, *Tautos givata*, 1920, p. 53). Mažlietuvių nutautėjimo stabdymas siejamas su jų pačių kultūriniu ir dvasiniu tobulėjimu, neignoruojant ir kaimyninės vokiečių kultūros sukurtų vertybių. Pagrindinė draugijos veiklos sritis buvo lietuviškos šventės ir dainų vakarai, kuriuose buvo vaidinami ir scenos veikalai (daugiausia sukurti paties Vydūno). Per visą laikotarpį iki Pirmojo pasaulinio karo tai buvo viena produktyviausiai dirbusių

draugijų. Jos bendrakultūrinės, lietuvių ir vokiečių, veiklos koloritas, taip pat ir Vydūno Rytų filosofijos idėjų propagavimas sulaukė kritikos iš *Birutės* draugijos, daugiausia jos pirmininko J. Vanagaičio. Draugijos vakarai buvo rengiami ne tik Tilžėje, bet ir kitose vietovėse (Rusnėje, Ragainėje, Žiliuose, Žibuose ir kt.) (Vydūnas, Tautinės Prūsų lietuvių, 1937, p. 75–80). Lietuviškų, vokiškų ir religinių motyvų siejimas nulėmė draugijos veiklos sėkmę ir atskleidė, kad mažlietuvių mąstysenai buvo artimesnė konservatyvios religinės pakraipos kultūra, pajavairinta didlietuviškais elementais.

XIX–XX a. sandūroje mažlietuvių kultūriniame judėjime išvėgiamas akivaizdus draugijų kūrimo vėjus. Tai liudijo vykstant visuomenės modernėjimą. Jau 1894 m. periodinėje spaudoje pasirodė raginimų mažlietuvių moterims įsitraukti į lietuvišką darbą, įkuriant moterų draugiją ir joms skirtą laikraštį. 1900 m. vasario 25 d. Tilžėje buvo įsteigta *Lietuvaičių šviesos* draugija, kurios svarbiausiu veiklos tikslu turėjo tapti narių, merginų ir moterų, savišvieta, švietimo darbas ir kultūros skleidimas (Prūsų Lietuvoje. S, 1900, Nr. 4, p. 119–123). Draugijos epizodiškumas buvo užprogramuotas nuo pat susikūrimo pradžios, kadangi išsilavinimo stoka neleido mažlietuviams suvokti savo padėties ir draugijos tikslų esmės.

Epizodiškai blykstelėjo 1900 m. sausio 20 d. įkurta blaivybės draugija *Lietuvos žvaigždė* (Subatoje 20. Jan.... NLC, 1900, Nr. 4, p. 2), kurios atsiradimas mažlietuviškoje, surinkiminių idėjų susaistytose aplinkoje išsiskiria kaip tam tikras visuomeninis nonsensas, iššūkis surinkiminių judėjimui, bandant pademonstruoti pastarojo neveiksmingumą ir tam tikrą jo idėjų įtakos mažlietuviams mažėjimą. Šios draugijos atsiradimas aktualizavo požiūrį, kuriuo kova prieš girtuoklystę traktuojama kaip kovos už lietuviškumą išlaikymą raiškos forma. *Lietuvos žvaigždė*, smerkdama girtuoklystę, siekė skatinti žmonių savišvieta ir išprusimą, tuo tarpu konservatyvioji pusė, plintant alkoholio vartojimui, baiminosi dėl pamaldumo silpnėjimo ir pasaulietinių minčių skverbimosi.

1901 m. birželio mėnesį Tilžėje įkurtas *Lietuvininkų susivienijimas Prūsijoje* (Pašaukimas. NLC, 1901, Nr. 48, p. 1), siekęs suburti draugėn visas iki tol veikusias lietuviškas draugijas. Draugijos tikslas buvo skleisti tarp mažlietuvių švietimą spausdinant knygas, rengiant susirinkimus, kuriant bibliotekas. *Susivienijimo* novatorišku-

mas mažlietuviškoje kultūrinėje terpėje pirmiausia siejamas su išskirtiniu istorijos pažinimo, kaip vieno iš lemiamų *tautos* išlikimo garantų, propagavimu, mažlietuvių istorinę savimonę daugiausia ugdant Didžiosios Lietuvos praeities rėmuose. Didžiausias *Susivienijimo* nuopelnas – išleistos trys knygos, iš kurių almanachas *Bendraitė* ir Vydūno parašyta Lietuvos istorijos apybraiža *Senutė atskleidžia* ne tik draugijos, bet ir mažlietuviškojo elito kokybinę brandą, įgalinusią istorinės savimonės užuomazgų pateikimą. *Susivienijimo* nariai nebandė išsaugoti lietuviškumo stiprindami religinį jausmą, taigi pasaulietinis veiklos turinys ribojo *Susivienijimo* idėjų sklaidą tarp konservatyviųjų mažlietuvių. Draugijos veikla nutrūko 1906 m., jos sekretoriui Ansuui Bruožiui išsikėlus į Kauną. *Susivienijimą* bandyta atgaivinti 1910 m., tačiau surengus keletą susirinkimų, kuriuose buvo keliamos ekonominės ir politinės problemos, draugija taip ir neatgavo savo gyvasties.

Amžių sandūroje surinkimininkai, kunigai, norėdami sudaryti atsvarą sparčiai plintančioms pasaulietinės idėjoms, pradėjo diskutuoti apie būtinybę burtis į krikščioniškas draugijas. 1904 m. pradžioje Tilžėje įkurta (vėliau persikėlus į Klaipėdą, kur buvo stipresnė surinkimininkų aplinka) religinės pakraipos draugija *Sandora* (Nauja lietuviška draugystė. *LC, 1904, Nr. 4, p. 1–2*). Jos ilgametis vadovas buvo profesorius, kunigas Vilius Gaigalaitis. Ši draugija nurodė atsiribojanti nuo bet kokios politinės veiklos, o jos *credo* skelbė: „bijokitės Dievo, garbinkit Karalių, mylėkit brolius“. Tai buvo viena iš ilgiausiai gyvavusių (1904–1939) ir daugiausia narių (per 500) (Savo dešimtmetinę šventę. *LC, 1914, Nr. 46, p. 3*) turėjusių draugijų, kurios pagrindinė veiklos idėja buvo paremta lietuviškumo išsaugojimu, stiprinant religingumą. Produktyviai draugijos veiklai didžiausią įtaką darė jos pirmininko organizaciniai gabumai ir intelektualinis potencialas. *Sandora* veiklą suaktyvino 1908 m. Klaipėdos mieste įsigijusi namą, kuriame vykdavo draugijos susirinkimai, buvo atidaryta biblioteka ir prie jos įrengtas istorijos-etnografijos muziejus. *Sandora*, išlaikiusi tradicinius mažlietuvių identiteto bruožus, reprezentavo konservatyviojo mažlietuvių visuomenės sparno savivoką, tačiau jos plati kultūrinė švietėjiška veikla turėjo neginčijamą reikšmę saugant lietuvių kalbą.

Nuo XX a. pradžios aktualizuojama jaunimo įsitraukimo į lietuvišką veiklą būtinybė. Nuo 1911 m. pradėjus kurtis pasaulietinėms

jaunimo draugijoms, kurias inicijavo *Birutė* ir *Tilžės giedotojų draugija*, išskiriamas jaunimo kultūrinės veiklos apogėjus. Pasaulietinių draugijų kūrimąsi skatino ir išsiplėtojusi krikščioniškų vokiečių jaunimo draugijų veikla (Apžvalga. J, 1912, *birželis*, p. 14). Mažlietuviškos jaunimo draugijos daugiausia buvo steigiamos šiaurinėje Mažosios Lietuvos dalyje (jų įkurta apie 15). Jaunimiečių pagrindiniai tikslai buvo lietuvių kalbos išsaugojimas organizuojant lietuviškus vakarus su pranešimais, dainomis ir vaidinamais scenos veikalėliais (Apie įsteigimą lietuviškos draugystės *Katyčiuose. NLC, 1911, Nr. 121*, p. 3). Draugijų pasaulietiškumas ir ganėtinas turinio didlietuviškumas sukėlė rezonansą konservatyviojo sparno stovykloje. Jaunimo draugijų veiklai koordinuoti 1912 m. spalio mėnesį Tilžėje buvo įkurta *Santara* (Apžvalga. J, 1912, *spalis*, p. 13), prie kurios neprisijungė jau minėta *Sandora*, apeliuodama į *Santaros* pasaulietiškumą (Tilžėje... Pg, 1912, Nr. 10–11, p. 137–138). Itin aktyvią ir produktyvią jaunimo draugijų ir *Santaros* veiklą ribojo menkas, daugiausia tik pradinis, narių išsilavinimas, permelyg didlietuviškas užsiangažavimas, nors, kita vertus, draugijų nuveiktas lietuviškas darbas liudijo akivaizdų mažlietuvių organizavimosi ir kultūrinės raiškos kokybinio lygmens kilimą.

Išvados

1871–1914 m. mažlietuviui lietuvių kalbos išsaugojimas buvo artimai susijęs su savitu „būriškuoju“ mentalitetu, kuris atribojo mažlietuvių pagal vartojamą kalbą ir socialinį statusą nuo vokiečių. Nuo pirmosios lietuviškos kultūrinės draugijos susikūrimo 1885 m. iki Pirmojo pasaulinio karo Mažajoje Lietuvoje epizodiškai ar ilgesnį laiką veikė apie 30 kultūrinių draugijų. Vertinant draugijų veiklos rezultatus labiau išsiskiria kiekybinė jų išraiška. Veiklos įvairialypiškumas negalėjo susilaukti visuomenės, saistomos konservatyvių surinkiminių nuostatų, persmelktų konservatyvumo, masinio pritarimo, kurį stabdė ir mažlietuviškos inteligentijos stoka. Tačiau su *Birutės* draugijos įkūrimu prasidėjęs draugijų kultūrinis sąjūdis per keletą dešimtmečių pateikė akivaizdžius mažlietuvių organizavimosi rezultatus. Savišvietos, mokslo siekimo skatinimas ir tautinės saviarbo ugdymas leidžia teigti apie mažlietuvių visuomenėje vyku-

sius pokyčius ir transformacijas, kas akivaizdžiai rodė ir mažlietuvių mentaliteto kokybinio lygmens kaitą.

Santrumpos

(Lietuviški periodiniai leidiniai)

J – *Jaunimas* (Tilžė, leistas 1912–1914 m.)

Km – *Kaimynas* (Tilžė, *Naujos lietuviškos ceitungos* priedas)

LC – *Lietuviška ceitunga* (Klaipėda, leistas 1878–1940 m.)

NLC – *Nauja lietuviška ceitunga* (Tilžė, leistas 1890–1924 m.)

Pg – *Pagalba* (Klaipėda, leistas 1904–1939 m.)

PLS – *Prūsų Lietuvos savaitraštis* (Tilžė, leistas 1913–1914 m.)

S – *Saulėteka* (Bitėnai, leistas 1900–1902 m.)

Šaltiniai

Apie įsteigimą lietuviškos draugystės Katyčiuose... [Iš Lietuvos...] *NLC*, 1911, spal. 10, Nr. 121, p. 3.

Apžvalga. *J*, 1912, birželis, p. 14.

Apžvalga. *J*, 1912, spal. 13, p. 13.

Bendraitė. (1902). Bitėnai, 80 p.

„Byrutės“ šventė... *LC*, 1895, vas. 26, Nr. 9, p. 1–2.

Donelaičio paminklas. *PLS*, 1913, gruod. 19, Nr. 3, p. 2–3.

Įstatai lietuviškosios draugystės „Byrutės“. (1885). Basanavičius J. *Žirgas ir vaikas*. Tilžė, p. 31–32.

Mes ir Didžiosios Lietuvos bei Amerikos lietuviai. *PLS*, 1914, kov. 20, Nr. 12, p. 1–2.

Nauja lietuviška draugystė. *LC*, 1904, saus. 12, Nr. 4, p. 1–2.

Pašaukimas! *NLC*, 1901, birž. 14, Nr. 48, p. 1.

Pirmas Prūsų Lietuvininkų „Susivienijimo“ seimas. *LC*, 1902, liep. 8, Nr. 54, p. 2–3.

Pradžia tautiško susipratimo Prūsų Lietuvoje. *Km*, 1905, vas. 3, Nr. 5, p. 33–36.

Pranešimai lietuviškos draugystės „Byrutės“. (1889). Ragainė.

Prūsų Lietuvoje [Iš lietuvininkų krutėjimo] *S*, 1900, bal., Nr. 4, p. 119–123.

Savo dešimtmetinę šventę... [Iš Lietuvos...] *LC*, 1914, bal. 18, Nr. 46, p. 3.

Senutė. (1904). Bitėnai, 72 p.

Subatoje 20. Jan... *NLC*, 1900, saus. 12, Nr. 4, p. 2.

Šimtmetinė Gimimo diena ciesoriaus Viliaus Pirmojo... [Iš Lietuvos ir abiejų Prūsų provincijų] *NLC*, 1897, kov. 23, Nr. 24, p. 3.

Tilžėje... [Visokios žinios] *Pg*, 1912, Nr. 10–11, p. 137–138.

Trumpi nusidavimai Prūsų Lietuvos, užrašyti M. Jankaus. (1891). Tilžė.

Literatūra

- Bagdonavičius V. (1989), Tautinis sąjūdis Mažojoje Lietuvoje XX a. pab.–XX a. pr. *Lietuvininkai ir Mažoji Lietuva amžių būvyje*. Klaipėda, p. 24–27.
- Bauer G. (1995), *Deutsch-litauische Sprachbeziehungen und nationale Identität im Memelland: Erkenntnisse aus neueren ethnographischen Quellen*. Lampertheim.
- Belzyt L. (1998), *Sprachliche Minderheiten im preußischen Staat 1815–1914: Die preußische Sprachenstatistik in Bearbeitung und Kommentar*. Marburg.
- B[ruožis] A. Klaipėdiškis. (1905), „Byrutė“. *Dvidešimtmetinių sukaktuvių atminimui*. Tilžė.
- Gaigalaitis V. (1905), *Evangeliški surinkimai Lietuvoje. Ištyrinėjimai apie jų pradžią, augimą bei dabartinį būvį*. Priekulė.
- Gineitis L. (1990), Tilžės literatūrinė draugija ir lietuvių tautinis atgimimas. *Lituanistica*, Nr. 2. Vilnius, p. 77–86.
- Gudas K. (1992), *Mažosios Lietuvos lietuvių tautinė padėtis XIX a. pabaigoje*. Vilnius.
- Handbuch der preussischen Geschichte*. (1992), Bd. 2: Das 19. Jahrhundert und große Themen der Geschichte Preußens. Berlin.
- Kaunas D. (2000), *Mažosios Lietuvos veidai ir vaizdai*. Vilnius.
- Klein M. (1992), Preussisch-Litauen. Neue Aufgaben für die kulturanthropologische Forschung. *Die Grenze als Ort der Annäherung: 750 Jahre deutsch-litauische Beziehungen*. Köln, S. 13–25.
- Schiller C. (2000), Das Preußisch-Litauische vor und nach dem Ersten Weltkrieg. Eine soziolinguistische Perspektive. *Selbstbewusstsein und Modernisierung: Sozialkultureller Wandel in Preußisch-Litauen vor und nach dem Ersten Weltkrieg*. (Einzelveröffentlichungen des Deutschen Historischen Instituts Warschau. Bd. 3.) Osnabrück: fibre. hrsg. von Robert Traba, S. 173–184.
- Tauber J. (1998), Der unbekannt Dritte: Die Kleinlitauer im Memelgebiet 1918–1939. „Der Fremde im Dorf“: Überlegungen zum Eigene und zum Fremden in der Geschichte. Lüneburg.
- Vileišis V. (1935), *Tautiniai santykiai Mažojoje Lietuvoje ligi Didžiojo karo istorijos ir statistikos šviesoje*. Kaunas.
- Vydūnas. (1937), Tautinės Prūsų Lietuvių šventės ir vakarai. *Aukuras: draugija tautos kultūrai kelti*. Klaipėda, p. 75–83.
- Vydūnas. (1920), *Tautos givata*. Tilžė.
- Žalys V. (1993), *Kova dėl identiteto: kodėl Lietuvai nesisekė Klaipėdoje tarp 1923–1939 m.* Lüneburg.

DIE MENTALITÄT DER KLEINLITAUER UND DIE TÄTIGKEIT DER KULTURELLEN VERBÄNDE ENDE DES 19. ANFANG DES 20. JAHRHUNDERTS

Silva Pocytė

Zusammenfassung

Die Nationenpolitik des deutschen Reiches – ein Staat, ein Volk, eine Sprache – war eine der Erscheinungsformen des europäischen Nationalismus im 19. Jahrhundert, deren offene Germanisierungstendenz sich von der Assimillierungs – und Verpreußungspolitik des Großfürstentums Preußen unterschied. Nach 1871 wurde die Auffassung der kleinlitauischen Identität aktualisiert. Die Loyalität eines Kleinlitauers dem deutschen Staat gegenüber war seiner Identifizierung mit einem Deutschen nicht adäquat, weil er ein Bürger des deutschen Staates, aber kein Deutscher war.

Die Kleinlitauer sind nicht zu einer modernen Nation geworden, und man kann sie nur als eine Volksgruppe betrachten, weil ihre Zugehörigkeit zur deutschen Staatstradition die Erfassung des eigenen deutschen, und nicht des litauischen Staatsgedächtnisses formte. Die patriarchalische Gesellschaft der Kleinlitauer zeichnete sich durch eine unvollständige soziale Struktur aus, der mit wenigen Ausnahmen die Schicht der Intelligenz fehlte.

Ende des 19. Anfang des 20. Jahrhunderts verringerte sich die Anzahl der Kleinlitauer in zwölf Kreisen Kleinlitauers von 19,1% auf 14,5%. Diese Tatsache lässt die Behauptung zu, dass Kleinlitauer eine nationale Minderheit bildeten.

Die Idee der Einheit Groß- und Kleinlitauens oder ihrer Integration an der Jahrhundertwende des 19. und 20. Jh. ist nicht vollständig und objektiv erörtert.

Die Germanisierungspolitik des deutschen Reiches, die auf Einschränkungen des Sprachgebrauches der nationalen Minderheiten gerichtet war, löste die kulturelle Bewegung der Kleinlitauer für die Bewahrung der Muttersprache aus.

Von 1871 bis 1914 war die Bewahrung der litauischen Sprache für die Kleinlitauer eng mit der eigene "burischen" Mentalität verbunden, die nach dem Sprachgebrauch und dem sozialen Status die Kleinlitauer von Deutschen abgrenzte. Von der Entstehung des ersten litauischen Kulturverbandes 1885 und bis zum Ersten Weltkrieg waren in Kleinlitauen eine längere Zeit oder epizodenhafte über 30 Kulturverbände aktiv. Mit geringen intellektuellen Kräften wurden Ergebnisse des Zusammenschlusses der Kleinlitauer erreicht. Die Entwicklung von Selbstbildung und Wissenschaft sowie die Erziehung zur nationalen Selbstachtung lässt Äußerungen über Änderungen der kleinlitauischen Gesellschaft zu, die auch den Wechsel der qualitativen Ebene der kleinlitauischen Mentalität widerspiegeln.